

KIRIKU MÕJUST RELIGIOONI POLITISEERIMISELE

Alar Kilp

alar.kilp@ut.ee

Käesolev artikkel põhineb 5. juunil 2002. a Tartu Ülikooli sotsiaalteaduskonna politoloogia osakonnas kaitstud magistritööl *Religion enters politics: the process of politicization of religious issues in four post-communist countries*.¹ Uurimuse põhiküsimuseks on see, kas mingis ühiskonnas eksisteeriv religioon ja sellest lähtuv usuline lõhe jõuab aja möödudes nii ehk teisiti poliitikasse või sõltub see ka kiriku taktikalistest otsustest. Võttes teoreetiliseks aluseks religioonituru teooria ja ühiskondliku lõhe mudeli, analüüsin ma võrdlevalt kiriku poliitilist mõju usulise lõhe poliitikasse jõudmisel neljas Euroopa postkommunistlikus riigis – Poolas, Ungaris, Tšehhi Vabariigis ja Eestis.

Saadud tulemuste põhjal võib väita, et sõltumata konfessioonist on kiriku taktikalised valikud oma huvide poliitilisel esindamisel mõjutanud usulis-poliitilise lõhe arengut. Radikaalsete poliitiliste erakondade toetamine Poolas ja vaid ühe partei toetamine Tšehhi Vabariigis on vähendanud usulis-poliitilise lõhe tähtsust nende riikide poliitikas, Ungaris aga suurendas kristlik-radikaalsete

¹ Magistritöö on täies mahus loetav internetis (<http://ec.ut.ee/alar/alar2.htm>).

erakondade hülgamine mõõdukama kristliku demokraatia kasuks usulis-poliitilise lõhe olulisust.

Võrdlevast analüüsist kerkib esile kaks selgitust vajavat probleemi. Esiteks, usulis-poliitiline lõhe on 1990. aastate lõpuks kujunenud tugevamalt välja Ungaris kui Poolas, kuigi poolakad on ungarlastest usklikumad ning Poola kirik on ka institutsionaalselt tugevam ja rohkem seotud rahvusidentiteediga. Teiseks, Tšehhi katoliku kirikul on küll rohkem järgijaid kui luterlikul kirikul Eestis, kuid viimane on saavutanud oluliselt parema juurdepääsu valitsusvõimule ning tänu sellele ka märksa rohkem oma institutsionaalseid eesmärke.

Kirikuks (või kirikuteks) nimetan ma institutsionaalselt korraldatud ajalooliselt domineerivaid usutraditsioone, mis on poliitilises mõttes olulised ka tänapäeval. Väiksemad kirikud võivad ka poliitiliselt aktiivsed olla (nagu näiteks mõned baptisti kogudused Eestis või karismaatilised kogudused Ungaris), kuid nende vähese liikmete arvu (alla 2% elanikkonnast) tõttu on ka nende mõju lõhede kujunemisele jäänud marginaalseks. Domineerivad kirikud kuuluvad erinevatesse konfessioonidesse (rooma-katoliiklik, luterlik ja Ungaris ka kalvinistlik) – nende konfessionaalseid erinevusi võetakse ka arvesse, kuid neile kõigile viidatakse kui “kirikutele”. Poola ja Tšehhi puhul tähendab see katoliku kirikut, Eesti puhul luterlikku kirikut, Ungari puhul mitut suuremat – katoliku, luterlikku ja kalvinistlikku – kirikut korraga, sest poliitilistes küsimustes toimivad nad ühtselt, neil on samasugused legaalsed privileegid ja sarnased huvid.

ÜHISKONDLIKE LÕHEDE MUDEL

Seymour Martin Lipseti ja Stein Rokkani ühiskondlike lõhede (*social cleavages*) mudeli kohaselt kujunes Lääne-Euroopa parteisüsteem välja ühiskondlike lõhede ülekandumisel poliitikasse läbi parteide tegevuse.² Hoolimata sellest, et postkommunistlike riikide puhul

ei ole võimalik rääkida sajandite jooksul välja kujunenud lõhedest, nagu Lipset ja Rokkan seda Lääne-Euroopa puhul teevad, saab sama mudelit siiski kasutada ka postkommunistlike riikide poliitiliste lõhede kujunemise analüüsimisel.

Seda aga, kas ja kuidas parteid ühiskonnas esinevat usulist lõhet valimisvõitluses ära kasutavad, mõjutavad ka kirikute eelistused ja ressursid. Siinkohal modifitseerin ma Rokkani ja Lipseti mudelit kasutusele võttes religioonituru teooria (*religious market theory*³), mille abiga hindan kiriku kui institutsiooni poolt tehtud taktikaliste otsuste mõju usulis-poliitilise lõhe kujunemisele. Religioonituru teooria eeldab, et kirik on motiveeritud oma institutsionaalsetest huvidest ning toimib ühtselt ja ratsionaalselt nagu religioosne firma religiooniturul. Kui religiooniturul kasvab konkurents – sotsialistliku riigikorraga võrreldes toob demokratiseerumine paratamatult kaasa pluralismi ja konkurentsi kasvu ka religiooni-

² Seymour M Lipset, Stein Rokkan, "Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments: An Introduction", – Seymour M. Lipset, Stein Rokkan, ed., *Party Systems and Voter Alignments. Cross National Perspectives* (New York: Free Press, 1967), 1–64. Lääne-Euroopa parteide väljakujunemise aluseks olid neli suuremat ühiskondlikku lõhet: keskus-perifeeria-lõhe põhjal kujunesid välja etnilised ja lingvistilised parteid; riik-kirik-lõhest religioossed parteid; põllumajandus-tööstus- lõhest agraar-, konservatiivsed ja liberaalsed parteid; omanikud-töötajad lõhest sotsialistlikud parteid. Ronald Inglehart on hiljem lisanud juurde materialism-postmaterialism-lõhe, mille kohaselt noorem põlvkond ei otsustanud valimistel enam ühiskondliku kuuluvuse, vaid individuaalsete arvamuste ja väärtuste järgi. Ronald Inglehart, *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles among Western Publics* (Princeton: Princeton University Press, 1977).

³ Religioonituru teooria puhul on tegemist ratsionaalse valiku teooria kohandamisega religioossetele institutsioonidele. Esimesena kasutas ratsionaalse valiku teooriat kiriku tegevuse analüüsimiseks Adam Smith (1723–1790), kes leidis, et isiklikud huvid motiveerivad vaimulikke samamoodi nagu ka sekulaarsete ettevõtete juhte. Kaasaegsetest käsitlustest on tuntumad Stathis Kalyvase käsitlus konfessionaalsete erakondade tekkest Lääne-Euroopas, Carolyn Warneri käsitlus kiriku kui huvigrupi suhetest erakondadega, kus mõlemad pooled peavad arvestama usalduse ja riskide, kulude ja tuludega, ning Anthony Gilli käsitlus sellest, miks katoliku kirik ühtedes Ladina-Ameerika riikides vastandus autoritaarsete režiimidega, teistes aga mitte. Stathis N. Kalyvas, *Rise of Christian Democracy in Europe* (Ithaca: Cornell University Press, 1996); Carolyn Warner, *Confessions of An Interest Group: The Catholic Church and Political Parties in Europe* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 2000); Anthony Gill, *Rendering unto Caesar: The Catholic Church and the state in Latin America* (Chicago: University of Chicago Press, 1998).

turul –, on kirikul kaks valikut: ta kas parandab oma “toote” kvaliteeti ja turustamist või mõjutab riiklikku valitsust, et see kaitseks seadusandluse läbi kiriku privileege ning piiraks “uute firmade” turule tulekut. Religioosse vabaturu piiramine on kulusid ja tulusid arvestades “toote” kvaliteedi parandamisega võrreldes efektiivsem viis usulise konkurentsiga toime tulekuks.⁴

Teine institutsionaalne valik, mille kirik demokratiseerumise alguses tegema pidi, puudutas ühiskondlikke väärtusi. Kirik võis mõõdukal või radikaalsel moel soovida kristlike väärtuste (taas)tunnustamist ühiskonnas läbi seadusandluse ning valida sellel eesmärgil kas radikaalseid või mõõdukaid poliitilisi liitlasi. Valikut raskendas asjaolu, et liialt radikaalsed liitlased ja seisukohad, mis võisid küll kõige otsesemalt seista kiriklike väärtuste eest, võisid samas põhjustada ka liialt suure vastuseisu liberaalses demokraatlikus ühiskonnas. Seetõttu oli kirikule tihti kasulikum valida laiemalt tunnustatud ja vähem radikaalseid poliitilisi liitlasi.

RELIGIOONITURU AJALOOLINE STRUKTUUR

Poola katoliku kirikul on religiooniturul olnud traditsiooniliselt monopoolne positsioon. Tšehhi ajaloos on olnud perioode, mil domineerivaid konfessioone on mitu, kuid et tänapäeval on valdav enamuse Tšehhi usklikest katoliiklased, võib ka seda riiki pidada pigem monokonfessionaalseks. Neile vastandub multikonfessionaalne Ungari, kus riik on juba sajandeid mitut konfessiooni võrdselt tunnustanud. Kahe äärmuse vahepeale jääb Eesti, kus varem domineerinud luterlusega võrreldes on viimase pooleteise sajandi jooksul järjest kasvanud õigeusklike osakaal.

⁴ Religioossetele institutsioonidele on konkurentsi takistamine tulusam kui tegelik konkureerimine, mistõttu on loogiline oletada, et kiriku huvides on alal hoida sõbralikke suhteid riigivõimuga. Anthony Gill, “Rendering unto Caesar? Religious Competition and Catholic Political Strategy in Latin America, 1962–79”, *American Journal of Political Science* 2 (1994), 405, 406, 412.

Aastatest 1999–2000 pärit Euroopa väärtushinnangute uuri-
muse⁵ andmed (Tabel 1) võimaldavad võrdlevalt analüüsida antud
riikide elanikkonna suhtumist religiooni poliitilisse mõjusse. Toetus
kiriku poliitilisele tegevusele on kõige suurem traditsiooniliselt
multikonfessionaalses Ungaris. Samas on inimeste suhtumised
poliitikute usklikkusesse ja kiriku poliitilisse mõjusse oluliselt
erinevad.

	Religioonituru traditsioon	Monokonfessionaalne		Multikonfessionaalne	
		Poola	Tšehhi	Eesti	Ungari
Pooldab usklikke poliitiki- kuid	1. Poliitikud, kes ei usu Jumalasse, ei tohiks töötada riigiametites.	16,6 (1)	6,1 (4)	14,4 (3)	15,6 (2)
	2. Oleks parem, kui riiklikes ametites oleks rohkem sügavate usuliste veendumustega inimesi.	29,9 (1)	8,9 (4)	25,7 (2)	25,4 (3)
Pooldab kiriku sekku- mist poliiti- kasse	3. Usulised juhid peaksid mõjutama inimestevalimisotsuseid.	8,7 (3)	10,3 (2)	5,8 (4)	10,7 (1)
	4. Usulised juhid peaksid mõjutama valitsuse otsuseid.	6,7 (4)	12,6 (2)	7,9 (3)	14,3 (1)

Tabel 1: Elanikkonna suhtumine religiooni poliitilisse mõjusse.⁶
(Numbrid tähistavad esitatud küsimustele antud positiivsete vastuste protsenti.)

Elanikkonna suhtumine religiooni poliitilisse mõjusse väljendub läbi kahe indikaatori: 1) inimeste protsentuaalne hulk, kes pooldavad usklikke poliitikuid; 2) inimeste protsentuaalne hulk, kes pooldavad kiriku poliitilist mõju. Teiste maadega võrreldes torkab

⁵ Loek Halman, *The European Values Study: A Third Wave. Source book of the 1999/2000 European Values Study Surveys* (Tilburg University: WORC, 2001).

⁶ Allikas: *Ibid.*, 104–107.

silma Ungari, kus on suhteliselt palju neid, kes pooldavad usuliste juhtide otsest mõju poliitikale (3. ja 4. küsimus). Traditsiooniliselt monokonfessionaalses Poolas on rohkesti neid, kes pooldavad usklikke poliitikuid ehk religiooni mõju poliitikas üldse (1. ja 2. küsimus), samas napib aga neid, kes pooldaksid kiriku otsest mõju poliitikale. Kirik, millel on ajalooliselt olnud religiooniturul monopolne positsioon, võib kergemini kippuda mõjutama ühiskondlikke norme ning suruma elanikkonnale peale oma nägemust ühiskondlikest väärtustest. Poola rahvas toetas kiriku poliitilist mõju, kui viimane vastandus kommunistliku valitsusega, kuid mitte enam kiriku hilisemal sekkumisel demokraatlikku parteipoliitilisse võitlusesse. 1990. aastate teiseks pooleks olid poolakad tugevalt kiriku poliitilise mõju vastu.⁷

Tšehhide madal toetus usklikke poliitikute suhtes võib tuleneda asjaolust, et nende rahvusidentiteet on kujunenud suures osas läbi vastandumise katoliku kirikuga ning “usklik” tähendab sealses kontekstis eelkõige katoliiklast.

Monokonfessionaalse traditsiooniga riigi elanikkond kaldub olema kiriku poliitilise mõju suhtes negatiivsemalt meelestatud kui multikonfessionaalse traditsiooniga riigis. Viimases aga on juhtivad kirikud ka rohkem harjunud usulise konkurentsi tingimustega.

Kiriku valikuvabadusel religiooniturul otsuste langetamisel on mitu piirangut: riigi ja kiriku suhted antud konfessiooni traditsioonis, religiooni tugevus ühiskonnas (kirikusse kuuluvate inimeste ja kirikuskäijate hulk ning kiriku institutsionaalne tugevus), samuti religiooni ja rahvusidentiteedi suhe.

⁷ Klaus von Beyme, *Transition to Democracy in Eastern Europe* (London: MacMillan Press, 1996), 157–158. 1996. a Poola Avaliku Arvamuse Uurimuse Keskuse poolt läbi viidud küsitlusele vastanutest oli 85,8% oli vastu kiriku otsesele osalemisele poliitilises elus. Vrd Mirella W. Eberts, “The Roman Catholic Church and democracy in Poland”, *Europe-Asia Studies* 5 (1998), 830.

ESIMENE PIIRANG: KONFESSIOON

Kiriku õpetuslikud seisukohad seavad teatud eeltingimused tema võimalikele poliitilistele valikutele. Nelja riigi võrdlus ei võimalda teha kaugeleulatuvaid järeldusi, kuid traditsiooniline arusaam, et luterlikud kirikud on juba oma õpetuslikelt hoiakutelt poliitiliselt vähem aktiivsed kui katoliiklikud kirikud, peab üldjoontes paika.⁸ See aga ei tähenda, et konfessioon või konfessionaalne õpetus määraks otseselt ära kiriku konkreetsed poliitilised valikud. Näiteks multikonfessionaalses Ungaris on erinevad kirikud teinud koostööd oma institutsionaalsete ja õpetuslike eesmärkide saavutamisel ning üksteisest ka vastastikku mõjutanud.

TEINE PIIRANG: RELIGIOONI TUGEVUS ÜHISKONNAS

Samuti on ilmne, et kirikul, millel napib järgijaid ning mis on institutsionaalselt nõrk (napib materiaalseid ja inimressursse), ei saagi olla arvestatavat poliitilist mõju. Riigid erinevad üksteisest oluliselt elanikkonna kirikliku kuuluvuse ja kirikuskäijate arvu poolest (Tabel 2).

Kõige usklikum riik on iga indikaatori põhjal Poola, talle järgneb omakorda Ungari. Ka institutsioonidena olid Poola ja Ungari kirikud märksa paremas olukorras kui Nõukogude Liitu kuulunud kirikud. Vaid Tšehhi katoliku kiriku represseerimist võib pidada võrreldavaks Nõukogude Liidus toimunud kirikute tagakiusamisega.

⁸ Martin Lutheri "kahe riigi õpetus" (*Zwei-Reiche Lehre*) eraldab vaimuliku valdkonna ilmalikust. Mõlemad on jumaliku päritolu ja loomu poolest head, kuid üksteisest eraldatud. Kuni tänaseni hoiduvad luterlikud kirikud enamasti poliitikasse sekkumast ning juhul, kui luterlikud vaimulikud seda siiski teevad, on nende taustaks enamasti kirikusse kuuluvad pietistlikud liikumised, mis ei iseloomusta kiriku kui institutsiooni poliitilisi valikuid. David Hanley, "Introduction: Christian Democracy as a political phenomenon", – David Hanley, ed., *Christian Democracy in Europe: A Comparative Perspective*, (London, New York: Pinter Publishers, 1994), 8.

Religioonituru traditsioon	Monokonfessionaalne		Multikonfessionaalne	
	Poola	Tšehhi	Eesti	Ungari
Usuline kuuluvus	99	40	17	74
Kiriku külastatavus	55*	14*	4	21*
Konfessionaalne kuuluvus	Ka96	Ka35 Pr3.6	Lu11 Or10 ⁹	Ka56 Pr17

Tabel 2: Religiooni tugevus ühiskonnas.¹⁰

(Numbrid näitavad protsente elanikkonna koguarvust.)

Ka – katoliiklasi; Pr – protestante; Or – õigeusklikke; Lu – luterlasi.

Religiooni tugevus riigis seab piirangud kiriku poliitilisele mõjule. Religioon on tugevaim Poola ja Ungari ühiskonnas ning vastavalt sellele on sealsetes riikides tugevam ka kiriku poliitiline mõju. Eesti on iga indikaatori põhjal kõige vähem religioosne riik ning üksnes juba see tõsiasi ei jäta luterlikule kirikule parteipoliitilise võitluse suhtes palju muid valikuid peale neutraalsuse.

⁹ Luterlaste (11%) ja õigeusklike (10%) protsent elanikkonna koguarvust on kokku liidetuna suurem kui formaalse kirikliku kuuluvuse protsent (17%). Põhjus seisneb selles, et Eestimaa õigeusu kirikud ei pea oma liikmeskonna üle arvestust formaalse liikmeksoleku järgi. Sellist luterlaste ja õigeusklike vahelist arvilist suhet kinnitavad ka Euroopa väärtushinnangute uurimise tulemused, mille kohaselt pidas Eesti elanikkonna usklikest end protestantideks 53,8% ja õigeusklikeks 41% (Halman, *The European Values Study: A Third Wave*, 75). Kui väiksemad protestantlikud kogudused kõrvale jätta, siis ongi luterlaste arv õigeusklikega võrreldes enam-vähem võrdne või natukene suurem.

¹⁰ Andmed Poola, Ungari ja Tšehhi Vabariigi usulise kuuluvuse kohta aastatel 1993–1994 pärinevad uurimusest: Ariana Need, Geoffrey Evans, “Analysing patterns of religious participation in post-communist Eastern Europe”, *British Journal of Sociology* 2 (2001), 236. Kiriku külastatavuse all peetakse silmas nende inimeste protsentuaalset hulka kogu täiskasvanud elanikkonnast, kes osalevad jumalateenistustel vähemalt kord nädalas; andmed pärinevad *World Values Surveys* (1995–1997), <http://www.umich.edu/~newsinfo/Releases/1997/Dec97/r121Q97a.html> (01.10.2001), tärniga tähistatud andmed on aastatest 1990–1991, ilma tärnita 1995.–1997. aastate küsitlustest. Andmed Eestimaa usulise kuuluvuse kohta on võetud uurimusest: Ringo Ringvee, “Religious Freedom and Legislation in Post-Soviet Estonia”, *Brigham Young University Law Review* 2 (2001), 640–641.

KOLMAS PIIRANG: RELIGIOONI JA RAHVUSIDENTITEEDI SUHE

Monokonfessionaalsetes riikides, kus vaid üks konfessioon on otseselt seotud rahvusidentiteediga, aitab see sümbolne ressurss õigustada kiriku püüdlusi monopoolsele seisundile religiooniturul. Tugevaim seos rahvusidentiteediga on Poola katoliku kirikul, mis on kaitsnud Poola rahvuslikku identiteeti mitme sajandi jooksul õigeuskliku Venemaa ja protestantliku Preisimaa ülemvõimu, Esimese ja Teise maailmasõja võõrvägede ning ka kommunistliku režiimi surve all.¹¹

Multikonfessionaalsetes riikides, kus mitu konfessiooni on seotud rahvusliku identiteediga, käib mainitud sümbolse ressursi pärast konkurents ning kirikutel on palju raskem saavutada religiooniturul elanikkonna poolt legitiimseks peetavat monopoolset seisundit.

Ungari rahvusidentiteet on olnud tihedalt seotud nii katoliikluse kui kalvinismiga, mistõttu ei ole tänaseni lakanud konkureerimine selle pärast, milline neist on ungarlastele õigeks rahvusreligiooniks.¹²

Eestis on domineerinud luterlus, mida on aga ajalooliselt samastatud rohkem sakslaste ülemvõimu kui eestlaste rahvusidentiteediga,¹³ mistõttu luterlus oli eestlastele nõukogude võimu ajal vaid sekundaarseks rahvuslikuks sümboliks. Eesti rahva ajaloos on enamasti peetud luteri kirikut saksa ja õigeusu kirikut vene kirikuks.¹⁴

¹¹ Sabrina P. Ramet, *Nihil Obstat. Religion, Politics, and Social Change in East-Central Europe and Russia* (Durham and London: Duke University Press, 1998), 93. Kristin Enstad, "Poland", – Frank Aarebrot, Terje Knutsen, ed., *Politics and Citizenship on the Eastern Baltic Seaboard. The structuring of Democratic Politics from North-West Russia to Poland* (Kristiansand: Hoyskoleforlaget, 2000), 145.

¹² Veel 2001. a lõpus ütles Ungari Õigluse ja Elu Partei juht, kalvinist Istvan Csúrka, et kalvinistlik kirik on tõeline Ungari rahvuslik kirik (Lorant Hegedus, "Christians At Odds", *Economist* 12.12.2001, 59).

¹³ Romuald Misiunas, Rein Taagepera, *The Baltic States: Years of Dependence 1940–1990* (London: C. Hurst & Co., 1993), 124–125.

¹⁴ Raigo Liiman, *Usklikkus muutuvus Eesti ühiskonnas* (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2001), 14.

Taasiseseisvumise ajal täitis luterlik kirik rahvusliku sümbolina siiski märkimisväärset rolli, olles eestlaste jaoks endiselt nii vanimaks rahvuslikuks institutsiooniks kui ka kultuuriliseks ühenduslüliks Lääne tsivilisatsiooniga.¹⁵

Omaette juhtumiks käesolevas uurimuses vaadeldud riikidest ja kirikutest on Tšehhi katoliku kirik, mida enamus tšehhidest peab oma rahvuslikule identiteedile vastanduvaks. Mainitud asjaolu jätab Tšehhi katoliku kiriku suures osas ilma legitiimsest ressursist, mis toetaks kiriku avalikke taotlusi ja õigustaks tema osalemist poliitikas. Tšehhide rahvuslik identiteet on seotud hussiidliku kirikuga.¹⁶ XVII sajandi alguses olid tšehhid valdavalt protestandid, hiljem sunniti nad vastureformatsiooni käigus tunnistama katoliiklust.¹⁷ Ajalooline katoliiklusevastatus on üks olulisi põhjuseid, miks Tšehhi katoliku kirikul ei ole 1990. aastate jooksul õnnestunud kaitsta oma poliitilisi huve.

KIRIKU TAKTIKALISTE VALIKUTE MÕJU

Poola: kristlike radikaalide toetamine

Usuline lõhe on tugevaim Poola ühiskonnas, selle keskmes on peamiselt kiriku poliitiline mõju. Poola valijaskond on tugevalt lõhenedu politiseeritud usuküsimustes, nagu näiteks usuõpetus, riigi ja kiriku suhted,¹⁸ abort, abieluvälised seksuaalsuhted ja eutanaasia.¹⁹

¹⁵ Andrew Hart, "The role of the Lutheran Church in Estonian nationalism", *Religion in East Europe*, 3 (1993), 10–12.

¹⁶ Ramet, *Nihil Obstat*, 113.

¹⁷ Vastureformatsioon karistas protestantismi tunnistamist surmanuhtlusega ning Boheemia ja Moraavia elanikkond vähenes peagi 3 miljonilt 1 miljonile. *Ibid.*, 114.

¹⁸ 1997. a Poola avaliku arvamuse küsitluse kohaselt jagunesid hoiakud usuõpetuse, aborti ja konkordaadi küsimustes kahte enam-vähem võrdsesse gruppi – 42% vastanutest esindasid traditsioonilis-klerikaalseid, 46% vastanutest sekulaarseid seisukohti. Kiriku õpetust ja seisukohti mõõdukalt pooldavate või eitavate hulk oli väike (12%). Kenneth Ka-Lok Chan, "The religious base of politics in post-Communist

Ühiskondlik usuline lõhe on peaaegu totaalne – neid, kes oleksid erapooletud või ükskõiksed, peaaegu ei leidugi ning enamus poolakaid kas toetab või eitab selgelt neid ühiskondlikke väärtusi, mida esindab Poola katoliku kirik.

Nii näis alus, millele rajada tugevat usulis-poliitilist lõhet, Poolas vägagi paljulubav – katoliku kirik on lähedalt seotud rahvusidentiteediga, Poola on läbi ajaloo olnud monokonfessionaalne riik, kirik on organisatsiooniliselt tugev ja tal on rohkelt järgijaid. Sellest hoolimata kujunes 1990. aastate lõpuks usulis-poliitiline lõhe märksa tugevamalt välja Ungari kui Poola parteipoliitikas. Üheks põhjuseks, miks usulis-poliitilise lõhe olulisus Poolas vähenes, olid sealse katoliku kiriku radikaalsed seisukohad. Näitena võib tuua Poolas kehtiva ühe rangeima aborti keelustava seaduse Euroopas, mille tulemusena on abort lubatud vaid äärmuslikel meditsiinilistel põhjustel.²⁰

Radikaalsed seisukohad nõuavad ka radikaalseid liitlasi. Poola katoliku kirik toetas esimestel vabadel valimistel 1990. aastate alguses erinevaid kristlik-radikaalseid parteisid – see tõi kirikumeelsetele parteidele edu 1991. a parlamendivalimistel,²¹ kuid kaotuse kaks aastat hiljem.²² Põrumine 1993. a parlamendi-

Poland: a case of bounded secularization”, – David Broughton, Hans-Martien ten Napel, ed., *Religion and Mass Electoral Behaviour in Europe* (London, New York: Routledge, 2000), 189.

¹⁹ Enamus poolakatest kuulub katoliku kirikusse, kuid kiriku õpetuslikke seisukohti järgitakse parimal juhul vaid valikuliselt. 1997. a avaliku arvamuse küsitluse kohaselt pooldas 71 % vastanutest surmanuhtlust (vaid 17% pidas surmanuhtlust valeks), 49% pooldas eutanaasiat (34% mõistis eutanaasia hukka); 57% vastanutest ei pidanud abieluunset seksuaalvahekorda taunitavaks ning vaid 8% vastanutest toetas abordi täielikku keelamist. Chan, *The religious base of politics in post-Communist Poland*, 177–178.

²⁰ *Ibid.*, 183

²¹ Katoliku kirik toetas 1991. a valimistel kirikumeelseid parteisid, mis osalesid järgneval kahel aastal ka kiriku huve kaitsnud valitsuskooalitsioonides. Klaus von Beyme, *Transition to Democracy in Eastern Europe*, 137.

²² 1993. a parlamendi valimistel ei saanud kristlikud erakonnad ühtegi kohta Poola parlamendis, üheks põhjuseks oli ka uus valimiseseadus, mis jättis valimiskünnist mitte ületanud väiksemad erakonnad parlamendist välja. Chan, *The religious base of politics in post-Communist Poland*, 183.

valimistel sundis kirikut ja tema poliitilisi liitlasi tegema ratsionaalsemat koostööd, jättes kõrvale kristlik-radikaalsed erakonnad ning moodustades parempoolseid poliitilisi parteisid ühendava laiapõhjalise ning üksnes mõõdukalt religiooni ja kiriku eest seisva koalitsiooni. Mainitud taktika tõi edu 1997. a valimistel,²³ kuid peaaegu võrdne poliitiliste jõudude tasakaal kirikumeelsete ja -vastaste vahel ei jäänud kauaks püsima – kirikumeelsed erakonnad põrusid taas 2001. a valimistel.

Katoliku kiriku radikaalne stiil on põhjustanud usulise lõhe languse Poola parteipoliitikas. Usuline lõhe on kaldunud liialt antiklerikalismi, mille tulemusena on erakondi organiseerivaks jõuks saanud peamiselt majanduslik dimensioon.

Ungari: radikaalidest mõõdukamate liitlasteni

Ungari parteipoliitikas on religioon olulisem kui Poolas. 1990. aastate lõpuks olid usklikkus ja klerikalism Ungaris peamiseks valimiseelistuste näitajateks,²⁴ klerikalism on Ungari parteidevahelise võitluse peamiseks dimensiooniks suhtumine kirikutesse ja religiooni on olnud üheks olulisemaks valitsuskoalitsioonide moodustamise aluseks, valitsuse ja opositsiooni suhet on Ungaris alati tajutud kui klerikalism-antiklerikalism-lõhet.²⁵

Põhjus, miks usulis-poliitiline lõhe on olulisem Ungaris kui Poolas, on seotud ka Ungari traditsionaalsete kirikute taktikaliste valikutega. Kirikud toetasid 1990. aastate valimistel kahel korral nii radikaalseid kristlikke kui mõõdukamaid kristlik-demokraatlikke

²³ Kirikumeelne valimisliit sai 201 kohta Poola parlamendi 460-st kohast ning moodustas valitsuskoalitsiooni paremsentristliku Vabaduse Liiduga. Peale 1993–1997 võimul olnud vasakpoolset valitsust jõudsid niimoodi taas võimule kirikumeelsed parteid. Eberts, *The Roman Catholic Church and democracy in Poland*, 831.

²⁴ Zsolt Enyedi, "Religious and clerical polarization in Hungary", – Broughton, Napel, ed., *Religion and Mass Electoral Behaviour in Europe*, 159.

²⁵ *Ibid.*, 164.

erakondi, kuid kolmandatel valimistel, 1998. aastal, loobusid nad esimeste toetamisest.²⁶

1998. a valimiste eel soovitasid vaimulikud kirikuliikmetel mitte raisata hääli väikestele parteidele, mida mõisteti kui kirikute varasema liitlase – kristlik-radikaalse erakonna Kristlik-Demokraatliku Rahvapartei – hülgamist liberaalse erakonna FIDESZ kasuks. Esimene esindas küll kõige selgemini kiriku õpetuslikke seisukohti,²⁷ kuid viimane suutis kõige paremini rahuldada kirikute institutsionaalseid huve ja eesmärke. Selline taktika aitas tasa-kaalustada klerikaalseid ja antiklerikaalseid poliitilisi jõudusid, ilma et vaekauss liialt ühele poole kalduks.

Tšehhi: kiriku teekond isolatsiooni

Tšehhi katoliku kirikul tuli rinda pista katoliiklusevastase meelsusega, millel on Tšehhi ühiskonnas juba pikk ajalugu, kuid mis oli demokratiseerumise algusajaks siiski suures osas raugenud, sest kommunistliku režiimi ajal oli katoliku kirik kannatanud tõsise tagakiusamise all ning preestrid olid osalenud ka rahvuslikus vabastusliikumises.

Demokraatlike valimiste käigus kujunes peagi katoliku kiriku ainsaks liitlaseks kristlik-demokraatlik erakond,²⁸ peamiseks kirikut puudutavaks poliitiliseks küsimuseks sai kommunistliku valitsuse ajal konfiskeeritud vara tagastamine. Kirik leidis end peagi olukorras, kus keegi ei esindanud enam tema huve hoolimata sellest, et rohkem kui kolmandik tšehhidest on katoliiklased, keda on suhtarvuliselt pea kümme korda rohkem kui protestante. Kiriku seisukohti eirati abordiseaduse ja usuõpetuse osas ning aastaks 1998

²⁶ *Ibid.*, 167.

²⁷ 1990. aastate keskpaigas Ungaris läbi viidud avaliku arvamuse uuringute kohaselt andis 97% nendest, kelle peamiseks motiiviks valimisotsustuse langetamisel oli religioon, oma hääle just sellele parteile. *Ibid.*, 167.

²⁸ *Ibid.*, 141.

oli kirikule tagastatud vähem kui kümnendik talle enne kommunistlikku režiimi kehtestamist kuulunud maadest ja hoonetest.²⁹ Kirikul ei õnnestunud oma huve kaitsta isegi ajal, mil nende poliitilised liitlased – kristlikud demokraadid – kuulusid valitsuskoalitsiooni (1992–1998).

Liigne seotus vaid ühe parteiga ei toonud katoliku kiriku jaoks positiivseid tulemusi, selle paratamatu kaasnähtusena taandus Tšehhi parteipoliitikas ka usulis-poliitiline lõhe sotsiaal-majandusliku lõhe ees.

Eesti: sobivaim valik – neutraalsus

Teiste riikidega võrreldes võib öelda, et Eesti ühiskonnas usuline lõhe peaaegu ei eksisteerigi. Kuigi usulise kuuluvuse ja kiriku külastatavuse tase on maailmas üks madalamaid, peab 40% eestlastest end luterlasteks³⁰ ja kirik on Eestis kõige usaldatum institutsioon.³¹ See osutab tõsiasjale, et kiriku usaldajate ja luterliku identiteediga samastujate hulk on reaalsest kirikuliikmete arvust märgatavalt suurem. Et kirik ei ole eelistanud ühte erakonda teisele, siis usaldavad kirikut nii vasakpoolsete kui ka parempoolsete eelistustega valijad, vasakpoolsed isegi natuke rohkem.³²

Ka ei ole Eesti parteipoliitikas usulist lõhet.³³ Usulist retoorikat

²⁹ *Ibid.*, 140.

³⁰ Hermann Smith-Sivertsen, “Civil Society in the Baltic States: Participation and NGOs”, – Frank Aarebrot, Terje Knudsen, ed., *Politics and Citizenship on the Eastern Baltic Seaboard*, 238.

³¹ Tartu Ülikooli politoloogia osakonna poolt aastal 2000 läbi viidud küsitluse tulemuste kohaselt usaldas kirikut 55% vastanutest. Vt Rein Toomla, “Kiriku usaldamisest”, – *Rahvusvaheline konverents “Ühiskond, kirik ja religioonisotsioloogilised uuringud”: konverentsi materjale* (Tartu: Eesti Kirikute Nõukogu, 2001), 30.

³² Tartu Ülikooli politoloogia osakonna poolt aastal 2000 läbi viidud küsitluse tulemuste kohaselt usaldasid kõige rohkem kirikut sotsiaaldemokraatlike Mõõdukate valijad (61%), neile järgnesid Isamaaliidu (57%) ja teiste erakondade valijad. Vastusevariandi “usaldan kirikut täielikult” valisid vasakpoolse ideoloogia pooldajad oluliselt rohkem (31%) kui parempoolse ideoloogia pooldajad (14%). *Ibid.*, 33.

³³ 1999. a Riigikogu valimiste tulemusi analüüsinud uurimuse kohaselt on Eesti partei-

kasutatakse valimisvõitluses vähe, vaid üksikud parteid mainivad valimisplatvormides ajaloolist usulis-rahvuslikku identiteeti või religiooni mõju moraalile üldisemas tähenduses. Eesti suurim kirik – Eesti Evangeelne Luterlik Kirik – ei ole eelistanud ühte poliitilist maailmavaadet või parteid teisele ega sekkunud institutsioonina poliitikasse.

Eesti valitsused on üksteise järel väljendanud oma huvi koostöö suhtes EELK-ga nii kaua, kuni see ei sekku parteipoliitilisse võitlusesse ega anna oma toetust ühele konkreetsele erakonnale.³⁴ Kuigi kirikus on olnud üksikuid vaimulikke, kes on näidanud välja oma sümpaatiat teatud poliitiliste parteide suhtes, on kirik kaldunud järjest rohkem toonitama oma neutraalsust³⁵ ning tema peamiseks viisiks oma huvide esindamisel ei ole sekkumine parteipoliitikasse ja inimeste valimiseelistuste mõjutamine, vaid otsene koostöö valitsusega.

KOKKUVÕTE

Ratsionaalse valiku teooriast alguse saanud religioonituru teooria võimaldab edukalt võrrelda eri konfessioonidesse kuuluvate kirikute tegevust erinevates maades, sest usuliste institutsioonidena on neil sarnased huvid ja väljakutsed ning ühegi kiriku taktikalised valikud ei ole otseselt tuletatud tema teoloogilisest õpetusest. Õpe-

poliitikas kuus olulist lõhet, kuid usuline lõhe nende hulka ei kuulu. Bernhard Grofman, Evald Mikk, Rein Taagepera, "Fission and Fusion of Parties in Estonia, 1987–1999", *Journal of Baltic Studies* 4 (2000), 348.

³⁴ Sellist seisukohta on väljendanud näiteks peaminister Mart Siimann (Tiiu Pikkur, "Riik on alati valmis konstruktiivseks koostööks kirikuga", *Eesti Kirik* 01.07.1998, 5) ja ka tema mantlipärija, peaminister Mart Laar (Tiiu Pikkur, "Kirik on kutsutud teenima inimest nii igaveses kui ajalikus elus", *Eesti Kirik* [15.07.1998], 4).

³⁵ EELK ühiskondlik-poliitilisi seisukohti kirjeldavas dokumendis "Kiriku missioon ühiskonnas" öeldakse, et EELK on valmis koostööks kõigi poliitiliste jõududega ning ei taha saada ühegi partei tööriistaks. *Kiriku missioon ühiskonnas: Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku ühiskondlik-poliitilised taotlused* (Tallinn: EELK Konsistoorium 1998), 3.

tuslik doktriin ei määra alati ette ka kiriklike seisukohtade sisu (näiteks millise abordiseaduse variandi vastu tuleb võidelda ja millist toetada). Nelja riigi võrdlus näitab, et samasse konfessiooni kuuluvad kirikud kasutasid erinevaid taktikaid ja olid ka samades küsimustes tihti erinevatel seisukohtadel. Kiriku konfessionaalne õpetus on otsuste tegemisel üheks piiravaks, kuid mitte määravaks teguriks.

Tšehhi katoliku kiriku valikut toetada vaid ühte parteid ei jaganud Poola katoliku kirik, mis ei samastanud end ühegi konkreetse erakonnaga. Samas ei jaganud Ungari luterlik kirik Eesti luterliku kiriku neutraalsust parteipoliitilise võitluse suhtes.

Usulis-poliitilise lõhe kujunemise juures on kindlasti oluline religiooni tugevus ühiskonnas, kuid ka see üksi ei määra veel asjade käiku. Poolaga võrreldes vähem religiooses Ungari ühiskonnas, kus kirikud on ka institutsionaalselt nõrgemad, andsid nende valikud tugevama parteipoliitilise tulemuse.

Ungari kiriku taktikaline valik jääda mõõdukate nõudmistega ja kristlik-demokraatliku strateegia juurde tõi kaasa suurema usulis-poliitilise lõhe kui Poolas, kus kiriku radikaalsed nõudmised ja otsus toetada parteisid, kes esindasid radikaalseid seisukohti, tõi kaasa usulis-poliitilise lõhe kaldumise antiklerikalismi suunas (ehk usulis-poliitilise lõhe vähenemise).

Eesti luterliku kiriku otsus jääda parteipoliitiliselt neutraalseks on andnud kiriku huvide saavutamisel paremaid tulemusi kui Tšehhi katoliku kiriku radikaalsemad nõudmised ja sekkumine parteipoliitilisse võitlusesse. Tšehhi kiriku radikaalsed nõudmised tõi kaasa antiklerikalismi tõusu ning kiriku huvide esindatuse vaid ühe partei, mitte aga valitsusvõimu tasemel.